

A KÖZBEVETÉSEK GRAMMATIKAI ARCULATA

KESZLER BORBÁLA

Bár a közbevetések definíciója, valamint az e funkciót betöltő részek állománya a nemzetközi szakirodalomban számos vita tárgyát képezi, e szerkezet meglétét és létjogosultságát egyetlen esetben sem vonják kétségbe. A probléma rendszeres vizsgálatára azonban sem a külföldi sem a hazai munkákban nem találunk példát. A magyar szakirodalomban a közbevetésekről csupán a helyesírási és a beszédművelési szakkönyvekben, néhány stilisztikai tanulmányban, valamint a grammatikáknak a mondat szerkesztés önálló hangtesttel nem bíró eszközeiről szóló fejezeteiben olvashatunk. Az AkH.¹¹ 251. kimondja például, hogy „Az olyan szót vagy szókapcsolatot, amelyet a közbevetés szándékával [a kiemelés tölem] ékelünk be a mondatba, vesszők, gondolatjelek vagy zárójelek közé tesszük”. — A közbevetés mondatfonetikai sajátosságairól pedig már régen megállapították (Deme: Nyelv-művelésünk főbb kérdései 199–239; uő.: MMNyR. II, 510, 519; uő.: MNyTK. 110. sz. 32; uő.: Nyr. CXIV, 276; Péchy Blanka, Beszélni nehéz! 167–8), hogy azt a lenyomott hangsúly, a mélyebb hangfekvés, a gyorsabb tempó, s a közbevetett részt közrefogó szünetpár jellemzi (vö. még Keszler Speech Research '89 355–8 is!).

A közbevetések grammatikai arculatát és különféle típusait eddig a hazai szakirodalom még nem vizsgálta, pedig igen érdekes tanulsággal szolgál (de vö.: Keszler: EFF. 2. sz. 50–3; uő.: Speech Research '89 i. h.).

Már Zolnai Béla is észrevette (Nyelv és stílus 96–7), hogy többféle közbevetés létezik. A zárójel stilisztikai szerepét vizsgálva a következőket írta: „Ha a zárójel közbeszúrást jelent: kétféle zárójel van. Az egyik a pongyolaság, a szertekalandozó gondolatasszociáció kifejezője (pl. Mikszáth stílusában). A másik ellenkezőleg: a logikusan fegyelmezett gondolkodásé, amely szétválasztja a mondanivaló elemeit, egybefoglalja az összetartozót, kizárja a mellékes részt, amely mégis szervesen illeszkedik a mondat szerkezetbe. Az egyik káoszt teremt, a másik rendet visz a zürzavarba (pl. a tudományos művek interpunkciója, a matematika zárójelei). Mindezek — mondhatnók — az értelem zárójelei. Van aztán egy harmadik fajta zárójel is, amit talán érzelmi zárójelnek nevezhetnénk, ha mindenáron terminusokba akarnók szorítani a stílus eszközök ezerféle árnyalatait. A zárójel ilyen alkalmazását Ady Endre szereti. Nem értelmi, hanem tisztán hangulati elkülönítő nála a zárójel.”

A közbevetések valóban nem alkotnak egységes csoportot, egyrészt azért nem, mert különféle nyelvi szinteket képviselhetnek: mert lehetnek

lexémák, szintagmák, mondatok, sőt olykor bekezdések is; másrészt azért nem, mert egy részük szervesen kapcsolódik (tehát grammatikailag is) a mondat többi részéhez (s magyarázatot, pótló észrevételt, utólagos hozzátoldást, esetleg kiemelést fejez ki), tehát általában a fő közlést pontosítja. Más részük grammatikailag nem kapcsolódik a mondathoz (vagy esetleg a szöveghez), hanem csupán szemantikailag. S vannak olyan esetek is, amikor a közbevetésnek csupán módosító mondatrészlet értéke van. (A módosító mondatrészletek problémájáról l. Molnár Ilona: Nyelvtan. 147–52; uő.: NytudÉrt. 60. sz. 147–52.)

A mondat szerkezetével összefüggő szószerkezetek, szószerkezetrészek és tagmondatok közbevetethetősége összefüggésben van a grammatikai és a szemantikai önállósággal, a kiegészítő jelentéssel. Ebből következik, hogy a mondat fő részeinek, valamint a vonzatszerű bővítményeknek a közbevetése sohasem lehetséges. Tiltó szabály vonatkozik ezekre akkor is, ha mellékmondattal vannak kifejezve. Kiegészítő jellegük miatt azonban korlátlanul közbevetethetők a mellérendelt részek, valamint a szabad határozók, a minőség- és értelmező jelzők. Természetesen közbevetethetők a felsorolt mondatrészek akkor is, ha mellékmondattal vannak kifejezve.

A közbevetések másik része grammatikailag nem kapcsolódik a mondathoz (vagy esetleg a szöveghez), hanem csupán szemantikailag, ilyenkor a közbevetés gyakran a kettős közlés eszköze. A szervetlen, „más nyelvi szférából származó rész”, mint ahogy a Quirk–Greenbaum-féle grammatika (A University Grammar of English. Longman, London, 1977, 459) nevezi, kifejezheti a szerzőnek, a szöveg alkotójának a mellékes megjegyzéseit, vagy lehet a cselekményt tovább vivő fő résszel szemben a közönséghez fordulás eszköze is. Fónagy említi (Világirodalmi Lexikon V, 177), hogy Leo Spitzer Proust zárójelei (a zárójelek köztudomásúan a közbevetés legkifejezőbb eszközei) kerek ablakocskákra emlékeztették, melyeken át az író bizalmasan közelhajol az olvasójához.

S végül vannak olyan esetek is, amikor a közbevetés csupán a szöveg alkotójának a mondattal kapcsolatos véleményét, állásfoglalását tartalmazza, ilyenkor gyakran már szemantikai kapcsolatról sem beszélhetünk, a közbevetésnek tehát csupán módosító mondatrészlet értéke van, s ennek a modális értéknek lehetnek olykor pragmatikai összetevői is.

1. A mondathoz szervesen kapcsolódó részek közbevetése

a) A szabad határozók közbevetése

„December elsejétől a Fővárosi Tanácsnál megkezdték — *kísérletképpen* — a nem fizikai dolgozók számítógépes munkaközvetítését” (Népszava 1983. dec. 2. 5); „Fiatalon, *színházi kultúránk meddőségét látva*, arra gondoltam,

én is nyitok egy színházat (Németh László: Negyven év. 1974, 57). Különösen gyakori a korlátozó értelmű határozók közbevetése, például: „A Hét benevezett erre a — főleg a félévénként jelentkező magazinok által — kedvelt sportra” (RTVÚ. 1983/52, 4.); „Éveken keresztül perlekedtünk miatta, hogy — jórészt az anyagi érdekeltség fogyatékoság miatt — megtorpant, visszaesett” (Népszava 1974. szept. 24. 1).

b) A minőségjelző közbevetése

„Ha nem az állítmány a főhangsúlyos, hanem más rész, annak kell a (*fordított szórendű*) állítmány elé kerülnie” (Deme László: Szónokok és előadók kézikönyve. 1974, 136); „Közös emlékeik (*részleges*) visszaidézése után adta elő szándékát Petracek” (Cseres T.: Körkép 78. 210); „Rendkívül nehéz lenne kihámozni e nagyszabású gálaest — *feltehetően hiányzó!* — koncepcióját, mert ennek körvonalazása az egyébként most is rokonszenves Antal Imrének sem sikerülhetett” (Népszava 1984. január 3. 6).

c) Az értelmező közbevetés

„...de a zsebkendőnyi üzlet törzsvendégei — a kofák, a zöldségeskupecsek — tekintetéből is hála árad” (Népszava 1983. dec. 3. 5); „Fleischerné, a *falu egyetlen nyaralója*, reggelente a kanász tülkének szavára ébred” (Nagy Lajostól id. MMNy. 353). Különösen gyakori az úgynevezett „részleges értelmező” (az elnevezés Rácz Endrétől: Nyr. LXXXV, 409) közbevetése. Például: „Egyre többféle fórumot szeretnénk felhasználni — *többek között a televíziót* —, hogy mutassák be a maketteket, a terveket, a fotókat” (Pesti Műsor 1984/1. 1); „Lehet, hogy nem tudunk semmivel sem szolgálni, vagy pedig kérjük az igények — *például az elképzelt fizetés összegének* — módosítását” (Népszava 1983. december 2. 5); „A vérkonzerválás követelménye, hogy a vér ne alvadjon meg, s az alkotó részei — *elsősorban a vörös vértetek* — megőrizzék teljes működőképességüket” (ÉT. 1974. 1113).

d) A közbevetés a mellérendelő szószerkezet második tagja

„Munkájukat — *a magamét is* — majd a kitzüött műsoridőben hallgatom meg” (RTVÚ 1983/52. 6); „... az sem bizonyos, (*csak igen valószínű*), hogy nemesember volt” (It. 1983/2. 262), „Az előbbi — *vagyis a görögös hangzású nevek* — néhány mesében az Ezeregyéjszakában is előfordulnak” (It. 1982/2. 282); „Ezt a munkáját a beszélő — *vagy a felolvasó* — sok aprósággal segítheti” (Deme László i. m. 135). Stb.

e) A közbevetés szabad határozói, megengedő, feltételes, minőségjelzői és értelmezői mellékmondat

„A szakmai előmenetelt — *amíg lehet* — szeretném az anyagi szempontok elé helyezni” (Népszava 1983. dec. 3. 7); „Ez az erős szín — *bár nagyszerű színpadi megoldásokat indukált* — elnyomott szükségképp halványabb, de nem lényegtelenebb árnyalatokat.” (Népszava 1984. január 7. 9); „Borzasztó,

ha elgondolom, hogy egyszer te nem jönnél haza, mert valami szerencsétlenség érne” (Nagy L.: Jeremiáda. 1986, 76). „Az jelentkezett már ebben a levélben is, amit néhány évvel később egy írásomban (*melyet egy jobboldali lap adott vissza*) Harmadik Magyarországnak neveztem” (Németh László: Negyven év. 1974, 10); „A lány, aki jobbról karolt belé, harmadéves volt, mint ő” (Németh László: Irgalom I. 1973, 7).

f) A közbevetés mellérendelt mondat

„A film nem lenne teljes — és az állatok helyett emberen végzett kísérlet programja sem valósulna meg —, ha a súlyos tüdő- és veseszövődményekkel küszködő műszívest nem ültetnék fel a kerékpáregométerre, hogy annak pedálját 10–15 percig tekerje” (Nők Lapja 1984/2. 25), „Makra nem volt szép fiú (*ő egyenesen rondának tartotta magát*), de vonzó és feltűnő jelenség lévén, buktak rá a nők” (Kertész Ákos: Makra. 1974, 30); „Ilyenkor egyenes szórendben áll (*azaz igekötője kerül előre, ha van*), és a mondat csúcsponti helyén hat igazán jól” (Deme László i. m. 135).

2. A mondattal vagy a mondat egy részével csupán szemantikai kapcsolatban álló közbevetések

a) A közbevetés szó vagy szókapcsolat

„... egy olasz papnak, későbbi érseknek, megéri, hogy pár évet Magyarországon töltsön (*Rogesusius*)” (Nemeskürty István: Diák, írv magyar éneket. 1983, 29); „1927. február 9-én a Vilma királynő úti (*most Gorkij fasor*) templomban van istentiszteleten” (Szabó Magda: Megmaradt Szobotkának 1983, 113).

b) A közbevetés mondat

„Pedig ma már sehol sem szágyellik (*miért is tennék?*) a test test elleni küzdelmet” (Népszabadság 1983. máj. 28. 24); „Az egyik — *ez a szóbeli fogalmazásra jellemző leginkább* — a gondolkozás módját–menetét tükrözi” (Deme László i. m. 131–2); „A hetvenes évek második felében — *ki ne emlékezne rá örömmel!* — teából, kávéból, fűszerekből egyre gazdagabb választékot kínáltak az üzletek” (Népszava 1984. márc. 8. 4); „Nem tudok varázslatosabbat elképzelni annál, mint amikor egy menetelő századnak oda kiáltja az ember — *kiáltja? ordítja!* — szá-zad, így kéttagúan, bal lábra” (Szabó Magda i. m. 187).

„Gaillard apó a zsebkendőjével megtörölte izzadó homlokát, és újra mosolygott: a nemzetörtiszt pedig felkelt helyéről, odalépett hozzá és megszorította némán, melegen a kezét.

Olyan sokat tud a néma kézzorítás beszélni...

Aztán mosolyogva felkelt az öregúr, illedelmesen köszönt a jelen levőknek, és távozott” (Mikszáth Kálmán: A kedves Gaillard apó. ÖM I, 21).

3. A közbevetésnek csupán modális funkciója van

„A farmerok, *úgy tudom*, beperlik Micket” (Déry Tibor: Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról. 1974, 190); „Tekintete megakadt a szélső, voltaképpen három embernek szánt, valójában — *mint tudjuk* — két és fél utasra szabott ülőkén” (Népszava 1983. dec. 28. 8).

Az elmondottak csak vázolják a közbevetések grammatikai sajátosságait, rávilágítanak azonban két fontos tényre: 1. a mondategészen belül is lehetségesek csupán szemantikai kapcsolatok; 2. a közbevetések, ha bármennyire függetlenek is olykor a mondattól grammatikailag, mégis mindig kommunikatív önállótlanág, egy konkrét mondathoz, esetleg egy szöveghez való tartozás jellemzi őket.